

XIX. YÜZYIL ŞİİRİNDE METİNLERARASILIĞIN KADINLARARASI HÂLİ*

Intertextuality Between Female Poets in 19th Century Classical Poetry

Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN**

ÖZ

Klasik Türk şiirinin her döneminde şair kadınlara rastlanmaktadır. XIX. yüzyıla gelindiğinde, şiir söyleyen ve divan sahibi olan kadınların sayısı olarak daha da arttığı görülür. Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Sırrî Hanım, Nakıyye Hanım, Âdile Sultan, Ayşe İsmet Hanım, Feride Hanım, Çeşm-i Âfet Hanım söz konusu şairelerden bazılarıdır. Şiirleriyle bir yandan geleneğin kurulu zincirine eklenirken, bir yandan da kendilerine özgü bir alan yaratmışlardır. Divanlarındaki birçok beyitte hem kendilerinden önceki kadın şairleri anmışlar, hem de kendi çağdaşları olan şair kadınlara yer vermişlerdir. Bu durum, XIX. yüzyıl klasik Türk şiirinde -âdeta bir grubun temsilcisi olarak- kendilerini nasıl konumlandıklarını da göstermektedir. Var olan düzenin ileri halkaları olarak düşünülebilecek kadın şairler, bu makaleye metinlerarası boyutta konu olmaktadır. Yazınsal eleştiri yöntemlerinden biri olarak metinlerarasılık, iki ya da daha fazla metin arasındaki açık ve/veya kapalı alışverişleri kapsar. Bir yazarın/şairin başka bir yazardan/şairden belli bir amaçla aldığı metinler (parça, sözcük vb.) anlamsal veya biçimsel dönüşümlerle her defasında yeni bir zaman ve uzamda yeniden üretilir. Klasik şiirde de en çok nazireler, hatta telmih tazmin ve bazı musammatlar da sahip oldukları niteliklerle metinlerarasılık kavramını karşılarlar. Nitekim Divan şiirinde metinlerarası ilişkiler üzerine yapılmış pek çok bilimsel inceleme mevcuttur. Bu makale ise, özel olarak XIX. yüzyıl şiirindeki metinlerarası ilişkilerin kadınlararası hâlini göstermeye çalışacaktır. Örneklem alanı oluşturulurken sekiz kadın şairin divanına ulaşılmış, bunlardan altı tanesinin konuyla ilgili malzeme verdiği tespit edilmiştir. Şair kadınlar arasındaki metinlerarası alışveriş, telmih nazire tahmis müstezad yoluyla, ortakbirliklilik ilişkileri (gönderge, alıntı), yenidenyazma işlemi ve yanmetinsellik ile üstmetinsellik üzerinden gerçekleşmektedir. Bu unsurların tek tek yer aldığı örnekler olduğu gibi, birkaçının bir arada olduğu örnekler de görülmektedir. Seçilen şiirler, çağın klasik edebiyatındaki bu kadınlararası alanda meydana gelen metinlerarası alışverişlere dair belirgin izler taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

XIX. yüzyıl klasik Türk şiiri, metinlerarası ilişkiler, kadınlararasılık.

ABSTRACT

Female poets are encountered in every period of classical Turkish poetry. The number of female poets has increased even more in 19th century. Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Sırrî Hanım, Nakıyye Hanım, Âdile Sultan, Ayşe İsmet Hanım, Feride Hanım, Çeşm-i Âfet Hanım are some of these poets. They are added to the existing chain of tradition and created a space that is unique to them. Female poets have included both the previous and contemporary women poets in their works ('divan's). These poets will be the subject of this article in the intertextual dimension. Intertextuality is one of the methods of literary criticism. It covers the exchange between two or more texts. This intertextual exchange becomes open or closed. Texts (parts, words, etc.) that a writer/poet gets from another writer/poet for a certain purpose are reproduced every time in a new time and space with semantic or formal transformations. 'Telmih', 'Tazmin', 'Musammat' and 'Nazire's are similar to the concept of intertextuality. In this respect there are many studies on intertextual relations in Divan Poetry. This article will show the intertextual relations between female poets in the 19th century Classical Poetry. While the sampling area was being created, eight female poets were reached. It was determined that six of them gave materials related to the subject. The intertextual exchange between female poets takes place through 'telmih', 'nazire', 'tahmis', 'müstezad' via 'reference', 'citation', 're-writing', 'paratextualite', 'architextualite'. These elements are arranged sometimes one by one and sometimes a few together. Selected poems carry clear traces of intertextuality among female poets in classical literature of the period.

Key Words

19th century classical Turkish poetry, intertextuality, female poets.

* Geliş tarihi: 19 Haziran 2017 - Kabul tarihi: 26 Ağustos 2019
Öztekın, Özge. "XIX. Yüzyıl Şiirinde Metinlerarasılığın Kadınlararası Hâli" Milli Folklor 123 (Güz 2019): 111-123

** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye,
oozge@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6764-5047

*Gökyüzünün maviliğinde ipek bir sesin
peşine düşen, bilgeliğiyle ince bir itirazı
yazan, ruhuyla şiirin ömrünü uzatan
tüm kadınlara...*

Giriş

Kadın olmak, şair olmak, kadın ve şair olmak, rastlantısal bir oluş mudur? Kadının şiirde ortaya koyduğu varlık -çoğunlukla- toplumda ne kadar var olduğuyla birlikte sorgulanır. Sanat, felsefe, din, tarih -çoğu kez- erkek egemen bir kurguyla gelirken dünden bugüne ve kadın özellikle geleneksel kültür alanlarında örtük geçirtilen gizli bir 'mahremiyet öznesi' iken; kadının şairin sesini duyurması, dünya edebiyatları genelinde, bilhassa XX. yüzyıla kadar kolay olmamıştır.¹

Peki ya İslam dünyası ve Osmanlı kültürünün geleneksel sürekliliği içerisinde gelişen klasik Türk şiirinin kadının şairleri? Belki de soruyu şöyle sormalı önce: Divan şiirinde cinsiyet var mıdır? Sevgilinin ve âşğın biyolojik cinsiyetinden öte, âşğın dilinin cinsiyetidir bu şiirde asıl püf noktası. İkili karşıtlıklardır sevgili-âşık arasındaki ilişkiyi belirleyen. Estetik bir yaratım olan şiirde kadın ve/veya erkek değil, sonu 'hüsni mutlak'a ulaşan ideal bir sevgili vardır edilgen âşğın edilgen diliyle anlatılan. 'Şiirde kadın'dan 'şair kadın'a yöneldiğimizde, algı biraz daha karmaşıklaşır. Erkek egemen bir yazılı alana kısıtlı da olsa girmiş olmaları, kadınları bir ölçüde 'görünür' kılmıştır. Bu durum, altı yüzyıl boyunca iktidar hiyerarşisinin erkek figürlerle biçimlendirildiği Osmanlı toplumundaki kadın kimliğinin 'fark edilebilir' kılınan bir toplumsal cinsiyet rolü ile özel alandan kamusal alana -küçük de olsa- açılması olarak adlandırılabilir

mi? Kadın şairlerin klasik şiirdeki durumu nasıldır? Eril dille yazıldığı kabul gören bu şiirin, kadın şairlerin kendilerine özgü söylemleriyle yeniden ürettikleri bir dişil dili olmuş mudur? Kendi diliyle konuş(a)mayan 'saklı' bir kadın algısı var mıdır? Yoksa onlar, bugün sanıldığı kadar gizli ve mahrem değiller midir? Ya da bütün bu sorgulama ayrıntılarını kapsayan bir üst soru olarak, Divan şiirinde 'şair' olmanın koşulları nelerdir? Kadın ya da erkek olmak, bu koşulların ne derece içindedir?

'Kadın şair / şair kadın / şaire'² olgularının gerçekliği, farklı söylemlerde çoğul görüntülerle kendini gösteren ve geniş çerçevede irdelenmesi gereken bir sorunsaldır. Şiirde Osmanlı kadınlarının görünürlüğü, yüzyıllar arasında farklılık gösterir³. Onlar öncü değil, kurulu bir düzenin ileri halkaları olarak karşımıza çıkarlar⁴. Pek çoğu, toplumun üst katmanlarına mensup köklü ailelerden gelmiş ve iyi eğitim almıştır. Özellikle XIX. yüzyılda bu durum daha da belirginleşmektedir. Padişah (Âdile Sultan), sadrazam (Münîre Hanım), kazasker (Leylâ Hanım), müneccimbaşı (Nakiyye Hanım), vali (Nesibâ Tefvika Hanım), paşa (Habibe Hanım), müderris (Şeref Hanım, Feride Hanım) çocuklarıdır bu şair kadınlardan bazıları. Kızların eğitim almalarına inandıkları için kendilerine özel *hocalar tutulan* ve ilk şiir zevkini baba evlerinde tatmış, yakın akrabaları tarafından da desteklenen bir aile yapıları vardır. Nesibâ Tefvika Hanım'ın erkek kardeşi, Leylâ Hanım'ın dayısı, Sırrî Hanım'ın ablası, İffet Hanım'ın kız kardeşi, Şeref Hanım'ın babası ve iki yeğeni, Nakiyye

ye Hanım'ın teyzesi ve erkek kardeşi, Habîbe Hanım'ın babası ve yeğeni şairdir. Büyük çoğunluğu İstanbul (Safvet Nesibe Hanım, Nesibâ Tefvika Hanım, Leylâ Hanım, Nakıyye Hanım, Cemile Hanım, Makbûle Leman Hanım, Âdile Sultan) doğumludur. *İstanbul dışından ise*; Diyarbakır (Sırrî Hanım, İffet Hanım), Hersek (Habîbe Hanım), Trabzon (Fıtnat Hanım), Kastamonu (Feride Hanım) ve Kahire (Ayşe İsmet Hanım) dikkati çeker. Yaşadıkları dönemin toplumsal koşullarına göre, genellikle 'özgür ruhlu, güçlü kadınlar'dır onlar.

Metinlerarası İlişkiler

Yazının sonsuz alanı içerisinde yazmak hep bir 'yeniden yazmak' ise, estetik anlamda 'metinlerarasılık' süreci de işliyor demektir. Ayrışık parçaların alışveriş yeri olan her metin, önceki metinlere gönderen yeni birleşim düzenleri içerir. Yazınsallığın ölçütlerinden biri olarak metinlerarası ilişkiler, 'gelenek'-süreklilik-'evrenseller'-'tekrar'-dönüşüm bağlamında düşünüldüğünde -modern edebiyatlarla birlikte- tüm klasik edebiyatların içerisinde de olgusal olarak mevcuttur. Yazınsallıkla birlikte düşünsel ve kültürel kesişmelerin de odağıdır. Bir metnin başka metinlerden hareketle yeniden üretildiği temel ilkesiyle metinlerarası bakış, edebiyat ile birlikte sanatın diğer dallarında da, her 'açık yapıt'ın taşıdığı 'çokseslilik' ve 'söyleşimsellik' nitelikleri üzerinden ilerler (Aktulum 2011, a.g.y 2014).

Metinlerarasılık olgusu ve metinlerarası kavramlar, sahip olduğu 'klasik' niteliğiyle eski Türk edebiyatında da mevcuttur ve bugüne dek birçok kez sorgulanmıştır. Bu yazıda

ise, klasik şiirin belli bir dönemindeki metinlerarasılık şairler cephesinden kadınlararası boyutuyla ele alınarak şiirlerinde birbirleriyle olan metinlerarası alışverişler gösterilecektir⁵. Örneklem alanını oluştururken, XIX. yüzyıl Türk şiirinden sekiz kadın şairin divanına ulaştık⁶. Onlardan iki tanesinde (Âdile Sultan, Ayşe İsmet Hanım), metinlerarasılığa dair hiçbir veri bulamadık. Diğer altı şair (Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Nakıyye Hanım, Sırrî Hanım, Feride Hanım, Çeşm-i Âfet Hanım) arasındaki metinlerarası alışverişin ise; telmih, nazire, tazmin, tahmis, müstezad yoluyla⁷ ortakbirlik-telik ilişkileri (gönderge, alıntı), yeniden yazma işlemi ve metinselaşkınlık tipleri (yanmetinsellik, üstmetinsellik) üzerinden⁸ gerçekleştiğini tespit ettik.

Gönderge

Ortakbirliktelik ilişkileri bakımından açık bir metinlerarasılığı imleyen 'gönderge', "bir yapıtın başlığını ya da bir yazarın adını anmakla yetinmek"tir (Aktulum 2011: 435).

Bu tanıma göre düşünüldüğünde, Divan şiirinin her döneminde şairlerin birbirlerini ismen andıkları ve gönderge örneği sayılabilecek pek çok beyit vardır. XIX. yüzyılın şair kadınları arasında da bu gelenek sürmektedir. Leylâ Hanım dört gazelinin dört beytinde XVIII. yüzyıldan Fıtnat Hanım ile kendi zamanından Nesibâ Hanım'a, Şeref Hanım ile yeğeni Nakıyye Hanım birer şiirlerinde yine önceki dönemden Fıtnat Hanım ile çağdaşları Leylâ Hanım'a, Feride Hanım bir gazelindeki beytinde çağdaşı Leylâ Hanım ile Şeref Hanım'a, Çeşm-i Âfet ise önceki asırdan Fıtnat Hanım ile

kendi devrinden Leylâ Hanım ve Şeref Hanım'a telmih yoluyla adlarını doğrudan anarak açık birer göndermede bulunmaktadırlar. Söz konusu beyitleri aşağıya alıntılıyoruz:

Kandadır Fıtnat gelip olsun benimle imtihân
İşte meydân-ı suhan işte kalem işte kitâb

*

Şöyle merdâne hüner-perdâz olurdu ki sözüm
Fıtnatın âsârını eylerdi bî-nâm u nişân

*

Nice ben olmayam ol dergehiñ memnûn-ı
ihsânı
Bütûn Fıtnatdaki feyzi baña bahş etdi
Mevlânâ

*

Bunu eyler ise tahmîs Nesibâ Hanım
Feyz alıp bu gâzelim elden ele gezse mahal
Leylâ Hanım (Arslan 2003: 106,108,229, 278)

Hâh u nâ-hâh Şerefiñ kadrini bilsin yârân
‘Âleme bir dahi Leylâ ile Fıtnat gelmez
Şeref Hanım (Arslan 2002: 347)

Şî'r ile ey dil-fezâ
Râğba ol reh-nümâ
Fıtnat ü Leylâyı tâ
Etmeye hiç kimse yâd
Nakiyye Hanım (Şentürk 2010: 217)

Gerçi devrândan teşekkî etdi Leylâ vü Şeref
Bencileyin görmemişdir dîde-i çarh-ı berîn
Ferîde Hanım (Çağlayan 2006: 62)

Şeref Hânım idi güyâ musâhib
Ederdi nakl âsâr u menâkîb

*

Beñzemez aslâ sözüm Leylâ vü Fıtnat şî'rine
Bir olur mu şive-i Kur'ân 'aceb İncil ile
Çeşm-i Âfet (Tunç 2012: 95, 212)

Yukarıdaki her örnek, bağlı olduğu edebi gelenek ve şairinin şiir anlayışı çerçevesinde metinlerarasılık kuramının unsurlarından olan gönderge kavramına uygun bir değer ve anlam

yüklenmiştir. Beyitlerde ismi geçen şaireler, onların şiirlerinden herhangi bir alıntı yapılmaksızın doğrudan anılmaktadır. Farklı şairlerin beyitlerinde aynı isimlerin olması, o isimlerle özdeşleşme algısı yarattığı gibi, sürekli aynı göndergelere başvurularak onların hep yeniden anlatıldığını da göstermektedir. Birer tarihsel iz sayılabilecek bu göndermelerin tercih edilmesinde hem diğer şaire beğeniden kaynaklanan bir yakınlaşma ve/veya aşma hissiyle meydan okuma esastır, hem kendi şiirini kimin yeniden yazacağını işaret etme ve dolayısıyla bir başka şairi görevlendirme söz konusudur, hem de metinlerarası okurun şiir imgelemine seslenilerek ondan göndergeleri tanınması ve yorumlaması beklenmektedir.

Yenidenyazma

Çoğu kez 'anametinsellik' ile eşanlamlı kullanılan 'yenidenyazma', "hangi türden olursa olsun, önceki bir metnin onu taklit eden, dönüştüren, açık ya da kapalı bir biçimde ona gönderen bir başka metinde yinelenmesi işlemleri"dir (Aktulum 2011: 481-482).

Bu tanıma göre, yenidenyazma yönteminin Divan şiirindeki kavramsal karşılığı olarak ilk etapta 'nazire'ler ve/veya 'model şiir'-'zemin şiir'ler düşünülebilir. Klasik şiirin belli bazı rediflerinin çoğu şair tarafından çağlar boyunca kullanılarak rağbet gördüğü ve böylece şiir geleneğinin sürekliliğine bu yolla katkı sağladığı açıktır. XIX. yüzyılda da aynı durum geçerlidir. Dönemin erkek şairlerinin divanlarında olduğu gibi, kadın şairlerinin divanlarında da rastlanan "ne derlerse desinler", "olmaz baña", "etdim bu şeb", "kendin gösterir", "eyler-

di yâr”, “hazz eyledim ammâ ne haz”,
“kim gönlümdür ol”, “seni sevdim se-
veli”, “gurbet ellerde”, “ağlar baña”,
“budur işte” redifli gazeller bu anlam-
da hep yeniden yazılmışlardır. Söz ko-
nusu şiirlerin ilk beyitlerini aşağıya
alıntılıyoruz:

İç bâdeyi gülşende ne derlerse desinler
‘Âlemde sen eglen ne derlerse desinler
Leylâ Hanım (Arslan 2003: 254)

Gel bezmime erken de ne derlerse desinler
Kıl çeşmimi rüşen de ne derlerse desinler
Şeref Hanım (Arslan 2002: 333)

Sevdiğim derd ü gamından gayrı yâr olmaz
baña
Hâk-i pâyın kuhl-ı ‘aynımdır gubâr olmaz
baña
Leylâ Hanım (Arslan 2003: 232)

Lâ’ubâlî-meşrebim kayd-ı vakâr olmaz baña
‘Âşık-ı şûrideyim nâmûs u ‘âr olmaz baña
Şeref Hanım (Arslan 2002: 312)

Yâd-ı ruhsârînla eşkim cûy-bâr etdim bu şeb
Dâğlarla sinemi reşk-i bahâr etdim bu şeb
Leylâ Hanım (Arslan 2003: 235)

Subha dek baht-ı siyehle hasb-ı hâl etdim bu
şeb
Düşmene ey mâh-rû ‘arz-ı melâl etdim bu şeb
Şeref Hanım (Arslan 2002: 318)

Giryeler etdikçe ben dildâr kendin gösterir
Bahr içinde mihr-i pür-envâr kendin gösterir
Leylâ Hanım (Arslan 2003: 249)
Her ne dem meclisde sâkî câm kendin gösterir
Bûs-ı la’le sûret-i ibrâm kendin gösterir
Şeref Hanım (Arslan 2002: 331)

Hançer-i müjgân ile ceng ü cidâl eylerdi yâr
‘Âşıkı hışm u gazabla pây-mâl eylerdi yâr
Leylâ Hanım (Arslan 2003: 250)

Ol ne demlerdi dile ‘arz-ı cemâl eylerdi yâr
Göz ucuyla dâ’im îmâ-yı visâl eylerdi yâr
Şeref Hanım (Arslan 2002: 333)

Geldi dildârım baña hazz eyledim ammâ ne
haz

‘Ahdine kıldı vefâ hazz eyledim ammâ ne haz
Leylâ Hanım (Arslan 2003: 265)

‘Aşka oldum âşinâ hazz eyledim ammâ ne haz
Nârdan buldum safâ hazz eyledim ammâ ne
haz

Nakiyye Hanım (Şentürk 2010: 179)

*

Vechiñe âlufte vü hayrân kim gönlümdür ol
Zulmüne her veçhile şâyân kim gönlümdür ol
Leylâ Hanım (Arslan 2003: 276)

Lâ’ubâlî ‘âşık-ı cânâne kim gönlümdür ol
Baş u cânın hep komuş meydâna kim
gönlümdür ol

Şeref Hanım (Arslan 2002: 368)

*

Haste-i zâr u nizârım seni sevdim seveli
Kalmadı sabr u kararım seni sevdim seveli
Leylâ Hanım (Arslan 2003: 310)

Küh-ı mihnetde kararım seni sevdim seveli
Kays u Ferhâd ile yârim seni sevdim seveli
Şeref Hanım (Arslan 2002: 439)

*

Göñül kan ağlamaz mı kaldı yâri gurbet el-
lerde

Yanında yok enis ü gam-güsârı gurbet ellerde
Şeref Hanım (Arslan 2002: 427)

Şerâr-ı âteş-i firkatle yandım gurbet ellerde
Sirişk-i hûn-âltüde boyandım gurbet ellerde
Nakiyye Hanım (Şentürk 2010: 198)

*

Görse zahm-ı sinemi ol pür-vefâ ağlar baña
Ehl-i rikkatdir o zâlim mutlakâ ağlar baña
Nakiyye Hanım (Şentürk 2010: 151)

Murg-ı dil pervaza geldi laneler ağlar baña
Çıkdı zünnârım bu kez humhâneler ağlar
baña

Sırrî Hanım (Açıl 2005: 200)

*

Çeşmi gibi mestâne kıyâfet budur işte
Öz cânıma kasd eyleyen âfet budur işte
Leylâ Hanım (Arslan 2003: 297)

Terk etmesi yârın dil-i lâli budur işte
Zevk etmeniñ ellerle me’âli budur işte

Şeref Hanım (Arslan 2002: 422)

Yukarıda anametın ve altmetin
hâlinde ilk beyitleri alıntılanan şiir-

ler, metinlerarası bir imge olan yenidenyazma kavramına uygun anlam alanlarıyla, bağlı oldukları edebî geleneğin estetik anlayışını öne çıkaran niteliklere sahiptirler. Bahsi geçen her yenidenyazma faaliyetinin arka planında, model alınan şiirlerdeki motif-söyleyiş-eda-konu ortaklığından yararlanma ve/veya daha güzeline yazarak öncekini geçme, ilham olma – kaynaklık etme, hemcinsinin şiirini beğenerek onunla dostluğunu vurgulama gibi gerekçeler yatmaktadır. Alıntılanan beyitlerdeki etki, yinelenenin öncelikle yapı olduğunu göstermekte; dolayısıyla yenidenyazma işlemi daha çok kurgu üzerinden gerçekleşmektedir. Aralarında bir dizi alışveriş vardır. Eşzamanlılık ilişkisi içinde aynı ölçü ve redifte yazılan, yapıları yeni bir metne uyarlayan, izlekleri dönüştürürken yer yer motif aynılığı da taşıyan bu benzer şiirler göstermektedir ki; birbirleri arasında benzeşik bir bütün oluşturacak şekilde yeniden düzenlenen ayrışık parçalar yoluyla önceki metin ona açık ve/veya kapalı bir gönderimde bulunan, onu dönüştüren diğer metinde yinelenmektedir. İç içe geçen bu metinler, redif ortaklığına rağmen, kadın şairler arasındaki aktarım ilişkisinin yarattığı anlam çoğulluğuyla yeni işlevler kazanmaktadır.

Gönderge + Yenidenyazma

Ortakbirliktelik ilişkileri bakımından açık bir metinlerarasılığı imleyen 'gönderge'nin de içinde yer aldığı ve geleneğin sürekliliğinde dönüştürülerek kendi iyesi yapılmış bir 'yenidenyazma' işlemi karşımıza çıkmaktadır.

Metinlerarası bir imge olarak yenidenyazmanın Divan şiirindeki kav-

ramsal karşılıklarından ilk akla gelenler 'nazire' ve/veya 'model şiir'dir. Gönderge ile birlikte düşünüldüğünde, yapılan yenidenyazmanın bir 'nazire' olabileceği daha da somutlaşır. Zira bir şairin şiirine başka bir şair tarafından aynı ölçü ve redifte benzeri yazılırken, zemin şiirin şairinin de bir beyitte adının geçtiği görülmektedir. Leylâ Hanım, "kendin gösterir" redifli bir gazelini tanzir ettiği Fıtnat Hanım ile "bir dahi" ve "benim şimdi" redifli iki gazelini tanzir ettiği Nesibâ Hanım'ı her üç şiirinde ismen de anmaktadır. Yine aynı gazellerin birer dizesinde "tanzîre", "nazîremiz" ve "tanzîr" sözcüklerinin geçmesi de dikkat çekicidir. Ferîde Hanım ise, "âlem bu yâ" redifli gazeline nazire yazdığı Leylâ Hanım'ın ismini anarak ona "pey-rev" olamamaktan bahsetmektedir. Söz konusu beyitleri aşağıya alıyoruz:

Hazret-i Pir etmedi Leylâyı da mahrûm-ı feyz
Tab'ımı mir'ât edip eş'âr kendin gösterir
Fıtnat-ı merhûmeyi tanzîre yokdur kudretim
Hâme taksîrin bilip nâ-çâr kendin gösterir

*

Ey dil ma'ârif ehli Nesibâ-yı şâ'iri
Görse bakar mı sendeki eş'âra bir dahi
Leylâ safâdır cân u dile bu nazîremiz
Olmazsa ğam mı zahm-ı dile çâre bir dahi

*

Âsâr-ı Nesibâyı Leylâyâ edip tahrîr
Etdim anı ben tanzîr bir dâne benim şimdi
Olduñ ise üftâde mey verme sakın yâda
Humhâne-i Monlâda meyhâne benim şimdi

Leylâ Hanım

(Arslan 2003:249-250,306-307)

*

Olamazsam pey-revi merhûme Leylânñ çî
ġam

Tab'ıma bir gün gele 'avn-i Hudâ 'âlem bu yâ
Ferîde Hanım (Çağlayan 2006: 76)

Yukarıdaki örnekler, bağlı oldukları edebi geleneğin şiir estetiğindeki temel unsurlara paralel olarak, yenidenyazma işleminin gönderge ile birlikte gerçekleştiği beyitlerdir. Eski-yeni ve çağdaş kadın şairler arasında duygu birliğiyle koşutluk ilişkisi kuran bu buluşmada beğeni, kendini diğeriyle özdeşleştirme, onun izinden gitme vurgusu kadar; kendini gösterme, kendi şiirini eşsiz bulma, meydan okuma algısı da hissedilmektedir. Önceki şiire göre yeni bir eda ve yeni bir söyleyişle yazma gayreti sezilmektedir. Yapılan göndermeler hem şairlerin birbirlerini nasıl yorumladıklarını anlatmakta, hem de metinlerarası göndergelerin anlamlarının açığa çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Dönüşüm ilişkisi her şairin bir diğer şairin şiirini kendi iyisi yapmasını sağlarken, klasik şiir geleneğini de süreklilik fikrine yerleştirmektedir. Şiirler arasındaki söyleşsellik, yaratılan yeni anlam alanları ile birlikte yenidenyazma sürecini okurun belleğinde de sürekli canlı tutan metinlerarası izlerle doludur.

Alıntı + Yenidenyazma

Ortakbirliktelik ilişkileri bakımından açık bir metinlerarasılığı imleyen, “bir metnin başka bir metinde açıkça ve sözcüğü sözcüğüne yinelenmesi” (Aktulum 2011: 416) demek olan ‘alıntı’nın da içinde yer aldığı ve geleneğin sürekliliğinde dönüştürülmüş başka söylemlerin anametne katıldığı bir ‘yenidenyazma’ işlemi karşımıza çıkmaktadır.

Metinlerarası bir imge olarak yenidenyazmanın yine metinlerarası açık bir gönderme olarak alıntıyla bir-

leşiminin Divan şiirindeki kavramsal karşılıklarından ilki ‘tazmin’dir. Diğerleri ise ‘müstezad’, ‘terbi’, ‘tahmis’ ve ‘tesdis’tir. XIX. yüzyıl şiirindeki metinlerarasılığın kadınlararası hâlinde, ‘tahmis’lerin bolluğu dikkat çekicidir. Gazelin özel bir biçimi olan müstezad gibi tahmis de gazel üzerinden üretilmekte, her ikisinde de -bir çeşit biçimsel dönüşüm ile- yeni dizeler ekleyerek genişletme söz konusudur. Alıntı ise, aktarım yapılan önceki metinlerde geçen beyitlerin yinelenmesi şeklindedir. Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Nakıyye Hanım ve Sırrî Hanım; altmetin olarak aldıkları Nesibâ Hanım, Zeynep Hanım ve Şeref Hanım’ın şiirlerindeki her beytin önüne kendi anametninde aynı ölçü-uyak-redifte üç dize daha ekleyerek gazeli tahmise dönüştürmüşlerdir. Ferîde Hanım ise, Leylâ Hanım’ın şiirini altmetin olarak seçmiş ve onun uzun dizelerine kendi anametninde birer kısa dize ekleyerek gazeli müstezada dönüştürmüştür. Söz konusu tahmislerin son bentleri ile müstezadı aşağıya alıntılıyoruz:

‘Afv etmese noksânını erbâb-ı mürüvvet
Etmezdi bu Leylâ dahi tahmîse cesâret
‘Arz etmege ahvâlini yok dilde liyâkat
Lutfundan eger olsa Nesibâyâ da ruhsat
Biñden birisin eyleye ahvâlini takrîr
Leylâ Hanım (Arslan 2003: 139)

*

Görüp binâ-yı çarhı kurulmuş düzen gibi
Âlâyîşe kapılma sakın sen de ben gibi
Ol sözüñün eri Şeref-i pür-mihen gibi
Zeynep ko meyli zinet-i dünyâya zen gibi
Merdânevâr sâde-dil ol terk-i zîver et
Şeref Hanım (Arslan 2002: 248)

*

Esîr-i tavk-ı zülfün olahdır bend-i hicrânım
Bu bâr-ı hasreti yok çekmege tâkat kerem-
kânım

Gece hem-çün Nakıyye subha dek bidâr u
nâlanım
Cünûn u mihnet ü cevr-i felek el verdi
sultânım
Bakılmaz saçma söylerse Şeref divânedir şim-
di

*

Billâh Nakıyye-i bi-kese 'ıydiyye o âfet
Bahş etdi bu şeb câme-i ihsânını kat kat
Bu bâbda gönül kimselere bulma kabâhat
Her 'âşıkı rencide-i hâtır eder elbet
Sabr eyle Şeref sen de budur 'âdet-i ağıyâr

*

Râh-ı 'aşk içre Nakıyye sen misin dil-hûn
müdâm
Ehl-i 'aşka etmiyor zâlim felek hiç ihtirâm
Etmedin çün sen o gaddârdan da ahz-ı
intikâm
Olmadıñ 'ıyd ile nev-rûz ile mesrûr u bekâm
Bilmedim gitti Şeref matlûbını hâlâ nedir

*

Dün Nakıyye-zârı gördüm hâli diğer-gündür
Sanki zencirini şikest etmiş keder-i Mecnûndur
Eşk-i çeşmi güyiyâ bi-çâreniñ Ceyhundur
Hâsîdân memnûn gönül mahzûn ciger pür-
hündür
Bu Şeref biñ derd içinde kaldı hayrân oldu gel
Nakıyye Hanım
(Şentürk 2010: 230, 236, 239, 242)

*

Zülfün sarıldı boynuma cânâ resen gibi
Peşmine içre kaldım Üveysül-Karan gibi
Sırrı ta'alluk etme cihâna zağân gibi
Zeynep ko meyl-i zîneti dünyâya zen gibi
Merdânevâr sâde-dil ol terk-i zîver et
Sırrı Hanım (Açıl 2005: 159)

*

Yakdı yine yandırdı beni âteş-i firkat
Hem derd-i mahabbet
Fikr eylese refâtârını dil özge kıyâmet
Bulmaz o selâmet
Rahm etmediñ 'uşşâk-ı belâ-keşlere kat'â
Nolduñ yine âyâ
Ey şüh-ı cefâ-pişe yeter zulm ü felâket
Gel eyle mürüvvet
Ağıyâra vefâ eyleyip etdiñ beni mehcûr
Vaslından edip dûr
Yetmez mi a zâlim çekilen derd ü meşakkat
Gel eyle mürüvvet

Eşkim nola çağlarsa da cûlar gibi her bâr
Ey yâr-ı sitemkâr
Sönmez yine sînemdeki bu tâb-ı harâret
Yanmak bana âdet
Mahrem edip ağıyârını ol bezm-i sa'ide
Fehm etdi Feride
Leylâyı edersin yine vakf-ı gam-ı hasret
Hayf ola be-gâyet

Feride Hanım (Çağlayan 2006: 81)

Yukarıdaki beyitler, metinlerarası alışverişin hem alıntı hem yenidenyazma yoluyla yapıldığı örneklerdir. Takdir, beğeni, ruh yakınlığı ve duygu birliği içerisinde önceki şiirlerle bütünleşmek hatta daha güzeli yazmak amacı taşırlar. Gayet açık bir metinlerarası anlatımla, altmetin ve anametnin arasında temel yapı taşlarının üzerine kurulan yepyeni bir oluşum söz konusudur. Önceki metinlerden alıntılanan parçalar yeni bir bağlama yerleştirilirken, biçimsel ve anlamsal dönüşümlere uğramışlardır. Yapılan alıntı ve göndermeler, hem ayrışık unsurları hem de şiirsel malzemeyi yeniden kullanıma sokmaktadır. Alıntı yoluyla bilinçli olarak hatırlanan ve hep yenidenyazılan altmetinler, dönemler-şairler-okurlar arasında bir aktarım ilişkisiyle yaşamlarını sürdürmeye devam ederken; üretilen her yeni metin, var olan anlamlara bir üstanlamla bağlanmaktadır. Böylece yenidenyazma akışı içinde buluşan artsüremlilik ve eşsüremlilik algısı da alıntı katmanlarıyla sürekli devingen bir niteliğe bürünerek ortak mirasın ürünü olan yeni metinlerle belleği dai- ma canlı tutmaktadır.

Yanmetinsellik

G. Genette'nin bahsettiği 'metinselaşkınlık' tiplerinden biri olarak

‘yanmetinsellik’, “bir metnin ilk başta aynı metnin dışında kalan ikinci dereceden metinsel unsurlarla yani başlıklar, alt-başlıklar, ara-başlıklar, önsözler, sonsözler, notlar, tanımlıklar, yer verilen resimler, kapağı ve metin-öncesi unsurlar (yani karalamalar, taslaklar) ile olan ilişkilerini kapsar” (Aktulum 2014: 69).

Bu tanımda yer alan unsurlardan ‘başlıklar’, birer yanmetinsel ölçüt olarak, bazı kadın şairlerin divanlarındaki kimi şiirlerde de göze çarpmaktadır. Onları aşağıya alıntılıyoruz:

Ferîde Hanım → “Şâ’ire-i Merhûme Leylâ Hanımın Gâzeline Nazîre”

Ferîde Hanım → “Leylânın Gâzeline Nazîre”

Ferîde Hanım → “Şâ’ire-i Merhûme Leylânın Gâzeline Müstezâd”

Leylâ Hanım → “Tahmîs-i Gâzel-i Nesîbâ”

Şeref Hanım → “Tahmîs-i Gâzel-i Zeynep Hanım”

Nakiyye Hanım → “Tahmîs”

Sırrî Hanım → “Tahmîs-i Gâzel-i Zeynep Hanım-ı Kadîm”

Yukarıdaki şiir başlıkları, yanmetinsellik bağlamında anametin ile doğrudan bağlantılıdır. Hatta bazı metinlerin ait olduğu nazım şekilleri de o başlıklarda belirtilerek ‘yanmetinsel göstergeler’ oluşturulmuştur. Şiirlerin alımlanması ve yorumlanması bakımından taşıdıkları biçimsel ipuçlarıyla bu başlıklar, okur ile metin arasında ilişki kurmaya yararlar. Metinlerin oluşum sürecine ait taşıdıkları her türlü bilgi ile birer metin-öncesi işlevi gösteren köprülerdir onlar.

Üstmetinsellik

G. Genette’nin bahsettiği ‘metinselaşkınlık’ tiplerinden biri olarak ‘üstmetinsellik’, “metnin genel bir ulama sessiz, kapalı ya da kısa ve özlü olarak bağlanması yani bir metnin türsel olarak hangi ulama ait olduğunu belirlemektir” (Aktulum 2014: 70).

Bu tanıma göre, örneklem alanımızdaki metinlerin genel olarak ‘şiir’ türünde yazıldıkları özel olarak da ‘klasik Türk şiiri’ne ait oldukları açıktır. Aynı kategorideki diğer metinlerle alışverişleri söz konusudur. Bazı metinlerin başlıklarındaki yanmetinsel göstergeler de (bir önceki maddede listelemiştik), bu hükmü desteklemektedir. Aynı redifteki ya da aynı nazım şekillerindeki diğer şiirlerle etkileşim içinde olan bu göstergeler, bütün olarak hepsini kapsayan üst ulamı bildirmektedir.

Sonuç

Şiirde dönüşümlerin meydana geldiği XIX. yüzyılda yeni gelişmeler heyecanla yaşanırken, eskinin klasik değerlerine bağlı kalarak şiir yazmaya devam eden pek çok şair vardır. Onların arasında da şair kadınlar önemli bir yer tutar. Önceki yüzyılların kadın şairleriyle kıyaslandığında, bu dönemdeki sayı oldukça yüksektir. Divanlarını taradığımız Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Sırrî Hanım, Nakiyye Hanım, Âdile Sultan, Ayşe İsmet Hanım, Ferîde Hanım, Çeşm-i Âfet Hanım başta olmak üzere, bu şaireler var olan klasik geleneğin ana rengindeki sürekliliğe kendi poetik tonlarını da katmışlardır. Şiirlerinde hem önceki

yüzyıllardaki şair kadınları anmaları, hem de çağdaşları olan kadın şairlere yer vermeleri; kendilerini XIX. yüzyıl klasik Türk şiiri bağlamında -adeta bir grubun temsilcisi olarak- nasıl konumlandıklarını da göstermektedir.

Dönemin edebî dünyasındaki metinlerarası ilişkilerin kadınlararası hâline ayna tutan bu yazıda derlediğimiz unsurlar, şiir örneklemimize malzeme veren altı kadın şaire aittir. Klasik şiirin çokkatmanlı yapısına ve geleneğin sürekliliğine uygun olarak, şair kadınların divanlarında da kendini gösteren bu alışveriş; anlamla ilgili sanatlardan biri olan ‘telmiḥ’in, beyitlerle kurulan nazım biçimlerinden biri olan ‘müstezad’ın, bentlerle kurulan nazım biçimleri arasında bir musammat örneği olarak ‘tahmis’in ve mesnevi geleneğinde de var olmakla birlikte daha çok gazele has bir nitelik olarak bilinen ‘nazire’nin, metinlerarası yöntemlerden ‘ortakbirliktelik ilişkileri’, ‘yenidenyazma’, ‘yanmetinsellik’ ve ‘üstmetinsellik’ ile kavramsal düzeyde benzerlikler taşıdığını işaret etmektedir.

Ortakbirliktelik özelliği gösteren kapalı gönderimler için ‘anıştırma’, açık gönderimler için ‘gönderge’ niteliği taşıyan ‘telmiḥ’, yalnız bir edebi sanat olmakla kalmayıp estetik belleğin ve şiir geleneğinin sürekliliği anlamında da önemli bir veridir. Örnekleme evrenimizdeki kadın şairlerin kimi şiirlerinde, takdir ve beğeni göstergesi olarak “Zeynep, Fitnat, Nesibâ, Leylâ, Şeref, Nakıyye, Feride” gibi şairelerin adlarını doğrudan andıklarını

görmekteyiz. Klasik şiire göre telmiḥ metinlerarası ilişkilere göre gönderge özelliğindeki bu beyitler, açık gönderimler halinde onların birbirlerine verdikleri değerin ve kadınlararası dayanışmanın yalnız birer metinlerarası yansımasıdır.

Yenidenyazma işlemi, klasik şiirin pek çok niteliğini karşılayan metinlerarası imgelerden biridir. Özellikle gazel nazım şeklinde ortaya çıkan model şiirler ve nazireler, metinlerarası ilişkilere göre birer yenidenyazmadır. XIX. yüzyılın çoğu şairinde -tıpkı daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi- belli bazı redifler etrafında yenidenyazılmış model şiirlere rastlamaktayız. Bu estetik deneyimi sadece kadın şairlerin model şiirleri ile sınırladığımızda; seçtiğimiz on bir redifli gazelin, dört şairenin divanındaki yirmi iki örnekte yer aldığını görmekteyiz. Yenidenyazma örneği olan model şiirlerden üçü, klasik şiir açısından aynı zamanda ‘redd-i matla’ özelliği de göstermektedir.

İçinde bir göndergenin de olduğu yenidenyazma örnekleri, iki şairenin divanındaki dört gazelde mevcuttur. Bu şiirlerde göndergenin varlığı, yenidenyazmayı nazire boyutuna taşımıştır. Önceki metnin sahibi olan kadın şairlerin adlarına, aktarım ilişkisine bağlı olarak anamezinin sahibi olan diğer kadın şair tarafından telmiḥ yoluyla açık gönderimler yapılmış; zemin şiir aynı vezin ve redifte ama kendi iyesi yapılmış yeni bir dönüşüm ilişkisiyle yeniden üretilmiştir. Böylece anlaşılmaktadır ki; bir yenidenyazma olarak nazireler ‘bıkr-i mazmûn’ ile

bulunan yeni anlam daireleri eşliğinde yeni bir söz söylemek için yaratıcı taklide dayalı, geleneğin sürekliliği *içinde tekrarlanan* ve metinlerarası ilişkilerle genişleyen bir orijinallik olarak -tıpkı daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi- bu yüzyılda da devam etmektedir.

İçinde bir alıntının da olduğu yenidenyazma örnekleri, beş şairenin divanındaki sekiz şiirde mevcuttur. Bu şiirlerden yedisi tahmis, biri müstezaddır. Klasik şiire göre bunların gazelden üretilmiş yeni formlar olduğu düşünülürse, metinlerarası birer imge olarak yenidenyazmanın da bu kez adı geçen nazım şekilleri üzerinden gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Tahmis ve müstezadın klasik şiirdeki tanımları gereği, bir gazelin beyitlerinin önüne eklenen yeni mısralarla ve bir gazelin her dizesinin altına eklenen yeni kısa bir dize ile genişletilmiş yeni birer biçim olmaları; metinlerarası ilişkiler açısından alıntıyı da zemindeki gazel formuna ait dizelerin altmetin olarak yinelenmesinde ortaya çıkarmaktadır.

Metinlerarasılığı Genette'nin tanımıyla bir 'anametinsellik' olarak alırsak; devrin beş kadın şairinin divanlarındaki yedi şiirin başlıkları birer metin-öncesi oluşum olarak yanmetinsellik özelliği göstermekte, bu başlıklarda geçen yanmetinsel göstergelerin işareti ve şiirlerin içine-üzerine oturtulan her yeni şiir ile *üstmetinsellik niteliği taşımaktadır*.

XIX. yüzyıl şiirindeki metinlerarasılığın kadınlararası boyutu, örneklem evrenimize göre, yoğun olarak yenidenyazma üzerinden ilerlemektedir. Buna karşılık, sadece gönderge

yoluyla somutlaştırılıp ortakbirlikte-lik ilişkisi kuran metinler daha azdır. Yenidenyazılmış nazireler ve model şiirler vezin ve redif ortaklığının yanısıra mazmun ve motif benzerliğiyle de hem kendilerinden önce oluşturulmuş metinlerle, hem de eşzamanlılık ilişkisi içinde kendileriyle aynı dönemde oluşturulmuş metinlerle etkileşim hâlinde dirler. Malzemedeki bu ortaklık, yaratıcı benzetmeler sanatsal göndermelerde çağrıştıran anlam, *özgün* hayal dünyası ve farklı söyleyiş-anlatım biçimleri ile kadın şairleri taklit seviyesinde bırakmayıp kendi *üşluplarını* yaratmalarına olanak vermiştir.

Bugün bir yazınsallık ölçütü olarak metinlerarası ilişkiler yoluyla XIX. yüzyılın kadın şairlerinin *şiirleri* incelendiğinde; yaratılan ayrışik unsurların metinlerdeki çizgiselliği/ bütünselliği keserek onları hangi metinlerin uzamına gönderdiği, metinlerin birbirleriyle iç içe geçtiği biçimlerin ve bize metinlerarası olgulardan bahsettiren yöntemlerin neler olduğu, tespit edilen şiirlerden ayrıntılı olarak anlaşılmaktadır. *Yazılma sebebi (grup bilinciyle ortaklaşa hareket etme, dayanışma ve birbirini sahiplenme, kendini ve/veya hemcinsini öne çıkarma, zamanlarüstü bir şiir okulunda sohbet/arkadaşlık, poetik saygı ve beğeni, ilham olma – kaynaklık etme, şiirde daha güzeli elde etme gayreti vs.)* ne olursa olsun, seçtiğimiz örnekler dönemin edebiyatındaki bu kadınlararası alanda meydana gelen metinlerarası alışverişe dair belirgin izler taşımaktadır. Yazmak hep bir yenidenyazmak ise, kadın şairler de tıpkı tüm Divan

şairleri gibi ortak edebî mirası dönüştürerek klasik şiir geleneğinin sürerliliğini yeni aktarım biçimleriyle devam ettirmişlerdir.

NOTLAR

- 1 Yaşadığı çağda bir kadın şair/yazar olarak kendini kabul ettirme zorluğu çekmiş Batılı kadın edebiyatçılar için bkz. Ellen Moers, *Literary Women*. Newyork, 1976; Peter Dronke, *Women Writers of the Middle Ages*. Cambridge, 1984; Sharon Bryan (ed.), *Women Poets o-n Literary Tradition*. New York, 1993; Angela Leighton (ed.), *Victorian Women Poets: A Critical Reader*. Oxford, 1996; Marion Shaw, *An Introduction to Women's Writing: From the Middle Ages to Present Day*. London, 1998.
- 2 Toplumsal cinsiyet ve şair olma vurgularını öne çıkararak bu ifadelerin, bir edebî metnin değerlendirilmesinde ne derece poetik bir ölçüt olabileceği sorusu da ayrı bir bilimsel tartışmanın konusudur.
- 3 Klasik Türk şiirinde başlangıçtan XIX. yüzyıl sonuna dek öne çıkan kadın şairler şunlardır: Zeynep Hatun (ö.1474), Mihri Hatun (ö.1514), Ayşe Hubbî Kadın (ö.1587), Tütî Kadın (XVI.yy), Nisâyi (XVI.yy), Afife Kadın (XVII.yy), Fatma Âni Hatun (ö.1710), Fıtnat Zübeyde Hanım (ö.1780), Safvet Nesibe Hanım (ö.1837), Nesibâ Tefvika Hanım (ö.1844), Leylâ Hanım (ö.1848), Hayrân Hamım (ö.1860), Hatice İffet Hanım (ö.1860), Şeref Hanım (ö.1861), Fasiha Hanım (ö.1862), Sırrî Râhile Hanım (ö.1877), Mâide Hasibe Hanım (ö.1881), Habibe Hanım (ö.1890), Fâtıma Servet Hanım (ö.1890), Seher Hanım (ö.1893), Cemile Hanım (ö.1893), Makbûle Leman Hanım (ö.1898), Nakıyye Hanım (ö.1899), Âdile Sultan (ö.1899), Şerife Zibâ Hanım (ö.1902), Ayşe İsmet Hanım (ö.1902), Feride Hanım (ö.1903), Münire Hanım (ö.1903), Saniye Hanım (ö.1905), Çeşm-i Âfet Hanım (ö.1907), Fıtnat Hanım (ö.1909).
- 4 Makalemizde bu sorunsala metinlerarası boyutta konu olan şair kadınlar, klasik Türk şiirinin özneleridir. Bu vesileyle, Türk edebiyatındaki kadın şairler üzerine yapılmış yayınlardan hazırladığımız seçkiyi de burada paylaşalım: Mehmed Zihni, *Meşâ'irü'n-Nisâ*. İstanbul, 1878; Ahmed Muhtar, *Şair Hanımlarımız*. İstanbul, 1895; Murat Uraz, *Resimli Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*. İstanbul, 1941; Mehmet Çavuşoğlu, "16. Yü-

yılda Yaşamış Bir Kadın Şair: Nisâyi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, 1978: 405-416; Bedihan Tamsöz, *Osmanlıdan Günümüze Kadın Şairler Antolojisi*, Ankara, 1994; Zehra Toska, "Çağdaş Türk Kadın Kimliğinin Oluşumunda İlk Aşama: Tanzimat Kadını", *Tarih ve Toplum*, 21, 1994: 5-12; a.g.y. "Kadın Edebiyatına Dair", *Sanat Dünyamız*, 63, 1996: 45-49; a.g.y. "Divan Şiirinde Kadın Şairlerin Sesi", *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, İstanbul, 2006: 672-682; Hikmet Özdemir, *Âdile Sultan Divanı*. Ankara, 1996; Sennur Sezer, *Türk Safosu Mihri Hatun*. İstanbul, 1997; Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım*. İstanbul, 1998, a.g.y. "Osmanlıda Kadın Şairler", *Osmanlı*, C. 9, Ankara, 1999: 811; İskender Pala, "Kadın Şair Olursa Gör Başına Neler Gelir", *Aşinâ Güzeller*. İstanbul, 1998: 43-46; Mehmet Aydın, *Edebiyatımızda Kadın Şair ve Yazarlar Sözlüğü*. İstanbul, 2001; Şeref Bilsel, "Dünden Bugüne Şair Kadın Üzerine Saptamalar", *öteki-siz*, 7, 2003: 39-40; Didem Havlioğlu, "A Study on Mihri Hatun by Nicholas Martinovitch", *Journal of Turkish Literature*, 1, 2004: 51-54; a.g.y. "Valideler, Hemşireler, Keremeler: Osmanlı Şiirinde Kadınlararasılık", *Journal of Turkish Studies*, 34/II, 2010: 105-113; a.g.y. "On the Margins and Between the Lines: Ottoman Women Poets from the 15th to the 20th Centuries", *Turkish Historical Review*, 1, 2010: 25-54; a.g.y. "Erken-Modern Osmanlı Şiiri, Mekân ve Toplumsal Cinsiyet", *Osmanlıdan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet, Mekân*. İstanbul, 2013: 32-38; Nesrin Tağzade Karaca, *Edebiyatımızın Kadın Kalemleri*. Ankara, 2006; Mehmet Arslan, *Mihri Hatun Divanı*. Amasya, 2007; Seyhan Alkan İspirli, *Kadın Divan Şairleri ve Geleneğin Uzantısı*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2007; a.g.y. "Osmanlı Kadınının Şiiri", *Turkish Studies*, 2/4, 2007: 445-454; a.g.y. "Trabzonlu Kadın Divan Şairlerimiz: Fıtnat, Saniye ve Maşah Hanım", *Karadeniz Araştırmaları*, 16, 2008: 113-120; Ülkü Çetinkaya, "Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış", *Turkish Studies*, 3/4 2008: 283-328; F. Gülşen Çulhaoğlu, "Osmanlı Şiirinde Kadın Şairin Poetikası: Leylâ Hanım" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2009; Betül Dunder Bilsel, "Şairler Arasında Kadın Olmak: 80'ler Sonrası Türkiye'de Şair Kadınlarda Kimlik ve Temsil Sorunu" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 2010; Kemal Silay, "Erkeğin Ağzından Söylenen Gazel: Osmanlı Kadın Şairler ve Ataerkilliğin Gücü", *Mo-*

- dernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. İstanbul, 2010: 202-210; Müjgân Cunbur, *Osmanlı Dönemi Türk Kadın Şairleri*. Ankara, 2011; Yasemin Ertek Morkoç, “Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bir Bakış”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi (Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı)*, 9/2, 2011: 223-235; Ayfer Yılmaz, “Geçmişten Günümüze Kadın Şairlerin Konumuna Genel Bir Bakış”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1/2, 2012: 46-63; Türkan Yeşilyurt, “Toplumun Kadın Şaire Bakışı”, *folklor/edebiyat*, 73, 2013: 177-184; Hülya Argunşah, “Kadınların Şairliği ve Ahmet Mithat Efendi ‘Kadın Şairden Kadın Yazara’”, *Turkish Studies*, 11/4, 2016: 91-108; Metin Hakverdioğlu, *Mihri Hatun’u Anlamak*. Amasya, 2016.
- 5 Şiir alıntılarının imlasında, şair kadınların yaşadıkları çağ (XIX. yüzyıl) göz önünde bulundurularak mümkün olabildiği kadar günümüz Türkçesine göre okunmuştur. Çeviri-yazı işaretleri kullanılmamış; uzun ünlüler “â, î, û, Â”, nazal n ve gayın harfleri “ñ, ğ, Ğ”, ayın harfi ve hemze ise “” şeklinde tırnak işaretiyle yazılmıştır.
 - 6 Bu sekiz kadın şairin biyografilerine dair daha geniş bilgi için bkz. Özdemir 1996, Arslan 2002, a.g.y. 2003, Açıl 2005, Çağlayan 2006, Şentürk 2010, Tunç 2012, Kalyon 2013.
 - 7 Klasik Türk şiirine özgü bu terimlerin kavramsal karşılıklarına dair bkz. Dilçin 1995. (konuyla ilgili olarak diğer pek çok bilimsel yayından da bilgi almak mümkündür)
 - 8 Makale içinde bu terimlerin tanımlarına yer vereceğiz ama genel olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Aktulum 2014.

KAYNAKÇA

- Açıl, Berat. “Sırrı Râhile Hanım ve Divanı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2005.
- Aktulum, Kubilay. *Metinlerarasılık / Göstergele-rarasılık*. Ankara: Kanguru Yayınları, 2011.
- _____. *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Kanguru Yayınları, 2014. (2.Baskı)
- Arslan, Mehmet. *Şeref Hanım Divanı*. İstanbul: Kitabevi, 2002.
- _____. *Leylâ Hanım Divanı*. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Çağlayan, Bünyamin. *Baharzâde Ferîde Hanım Divanı*. Ankara: Çağhan Ofset, 2006.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Kalyon, Abuzer. *Ayşe Teymuri Divanı: Divan Şiirinin Nil'deki Sesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.

- Kurnaz, Cemal. *Osmanlı Şair Okulu*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007.
- Özdemir, Hikmet. *Âdile Sultan Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Şentürk, Didem. “19. Yüzyıl Şairlerinden Hatice Nakıyye Hanım’ın Divan’ının Transkripsiyonlu Metni ve İncelenmesi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Tunç, Semra. *Kahire Sarayı’nda Bir Hanım Şair: Çeşm-i Âfet ve Divanı*. Konya: Palet Yayınları, 2012.
- TEİS, < <http://www.turkedebiyat isimler sozlug u.com> > 27 Mart 2017.